

Μακεδονικά

Τόμ. 16, Αρ. 1 (1976)

Ο Πέτρος Παπαγεωργίου και οι απαρχές της λογοτεχνίας στη Θεσσαλονίκη

Χαράλαμπος Μπακιρτζής

doi: [10.12681/makedonika.639](https://doi.org/10.12681/makedonika.639)

Copyright © 2014, Χαράλαμπος Μπακιρτζής

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μπακιρτζής Χ. (1976). Ο Πέτρος Παπαγεωργίου και οι απαρχές της λογοτεχνίας στη Θεσσαλονίκη. *Μακεδονικά*, 16(1), 235–249. <https://doi.org/10.12681/makedonika.639>

Ο ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΚΑΙ ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

“Όταν τὸ 1859 γεννήθηκε ὁ Πέτρος Παπαγεωργίου¹, σ’ ἓνα σπίτι κοντὰ στὴ σημερινὴ διασταύρωση τῶν ὁδῶν Φιλίππου καὶ Χριστοπούλου, μέσα στὴν ἑλληνικὴ συνοικία, ποὺ ἀπλωνόταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη γύρω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ἡ Θεσσαλονικὴ εἶχε ἀκόμη μορφή ἀνατολικῆς μεσαιωνικῆς πόλης. Σὲ μισὸν αἰῶνα, ὡς τις ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ., ἡ πόλη εἶχε μεταμορφωθῆ, ἀφ’ ἐνὸς μὲ τις παρεμβάσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων καὶ ἀφ’ ἑτέρου μὲ τὴν πολιτικὴ ἐξευρωπαϊσμοῦ, ποὺ ἀκολουθοῦσε τότε ἡ Πύλη, σὲ προκεχωρημένο εὐρωπαϊκὸ φυλακεῖο². Ἐνδεικτικὰ τῶν δύο αὐτῶν τάσεων γεγονότα ἀμέσως μετὰ τὰ μέσα τοῦ 19οῦ αἰ., εἶναι πρῶτα ἡ ἀγορὰ τῶν Εἰδῶλων (Incantadas) ἀπὸ τὸν E. Miller, ἀναγλύφων τῆς νοτίας στοᾶς τοῦ ρωμαϊκοῦ Φόρου, ποὺ ἔμεναν μέχρι τότε ὄρθια μέσα στὴν αὐλὴ ἐνὸς ἐβραϊκοῦ σπιτιοῦ, καὶ ἡ μεταφορὰ τους τὸ 1865 στὴ Γαλλία καὶ ὕστερα ἡ κατεδάφιση τοῦ θαλάσσιου τείχους τῆς Θεσσαλονικῆς, ποὺ προγραμματίισε ἡ τουρκικὴ διοίκησι τὸ 1864 στὰ πλαίσια μιᾶς πολιτικῆς ἐξευρωπαϊσμοῦ καὶ ἄρχισε νὰ πραγματοποιεῖται τὸ 1866. Ἀργότερα ἡ κατεδάφιση ἐπεκτάθηκε καὶ στὰ πεδινὰ τμήματα τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ τείχους.

Ἐπιπλέον ὁ Παπαγεωργίου ἔμεινε στὴ Θεσσαλονικὴ ὡς τὸ 1875, φοιτῶντας πρῶτα στὸ Ἑλληνικὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο καὶ ὕστερα στὸ Γυμνάσιο τῆς Ἑλλη-

---

1. Πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Π. Παπαγεωργίου ἀντλεῖ κανεὶς ἀπὸ τὸ 3ο Παράρτημα τοῦ περιοδικοῦ «Μακεδονικά», «Πέτρος Παπαγεωργίου (1859-†1914), Φιλολογικὸν μνημόσυνον ἐπὶ τῇ πεντηκοστῇ ἐπετειῶν ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ (Ἰανουάριος 1914-Ἰανουάριος 1964) ὀργανωθὲν ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν», Θεσσαλονικὴ 1964. Στὸ τεῦχος αὐτὸ περιλαμβάνονται οἱ ἐξῆς ὁμίλιες: Γ. Ι. Θεοχαρίδης, Ὁ Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου καὶ ἡ Μακεδονία, σ. 7-16, Δ. Π. Μαντζουράνη, Ὁ Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου ὡς ἐκπαιδευτικὸς, σ. 17-25, Β. α. Λαοῦρδα, Ὁ φιλόλογος Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου, σ. 26-31 καὶ τὰ «Ἔργα Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου» σ. 33-45. Βλ. ἐπίσης νεώτερες ἐργασίες Ι. Κ. Βασδέλλης, Συμπληρωματικὰ γιὰ τὸν Πέτρο Παπαγεωργίου, «Μακεδονικά» 7 (1966-1967) 148-157, Γεωργίου Α. Στοιγόγλου, Ἡ ἐν Θεσσαλονικῇ πατριαρχικῇ Μονῇ τῶν Βλατάδων, Θεσσαλονικὴ 1971, σελ. 400 καὶ Χ. Μπακιρτζή, Ἔργα Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου (Διορθώσεις καὶ προσθήκες), «Μακεδονικά», 15 (1975) 365-367. Πρβλ. Μακεδονικά 9 (1969) 152 κ.έ.

2. A. Vassalopoulos, A History of Thessaloniki, Θεσσαλονικὴ 1963, 106 κ.έ. Κ. Μοσκόφ, Θεσσαλονικὴ 1700-1912, τομὴ τῆς μεταπρατικῆς πόλης (1974), ὅπου βρῖσκει κανεὶς ὕλικὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ αὐτή.

νικης Ὁρθόδοξης Κοινότητος. Ἀπὸ τὸ σχολικὸ πρόγραμμα γνωρίζουμε ὅτι διδασκόταν ἀνάμεσα στὰ ἄλλα μαθήματα «ἀνάγνωσις ἐκ τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Ξενοφώντος. Ὁμήρου Ὀδυσσεΐας Ζ. Ὁρθογραφικὰ καὶ ἑρμηνευτικὰ ἐκ τοῦ προχείρου γυμνάσματα. Ἀπὸ στόματος ἀπαγγελία ἐκλεκτῶν ἀρχαίων χωρίων (ἀφ' οὗ ταῦτα πρῶτον ἑρμηνευθῶσιν). Καθ' ἅπασαν τὴν διδασκαλίαν τῶν ἑλληνικῶν διηνεκῆς ἐξάσκησις τῶν μαθητῶν εἰς τὸ ὀρθῶς τε καὶ καλῶς ἐκφράζεσθαι ἐν τῇ μητρικῇ γλώσσῃ»¹.

Ἐνα χρόνο μετὰ τὴν ἀναχώρησι τοῦ Παπαγεωργίου γιὰ τὴν Ἀθήνα, ὅπου ἔμεινε 3 χρόνια φοιτώντας στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή, συνέβη στὴ Θεσσαλονίκη ἡ συνταρακτικὴ σφαγὴ τῶν προξένων τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Γερμανίας ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ὄχλο ἔξω ἀπὸ τὸ Διοικητήριον. Ἡ ἐπανάστασι τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἡ καταστολὴ τῆς βρῆκε τὸν Παπαγεωργίου ἀκόμη στὴν Ἀθήνα. Ἡ Θεσσαλονικὴ εἶχε γεμίσει πρόσφυγες ἀπὸ τὸ Λιτόχωρο καὶ τὴν περιχώρην του.

Μετὰ τὴν Ἀθήνα ὁ Παπαγεωργίου πῆγε στὴν Γερμανία, ὅπου ἔμεινε 5 χρόνια παρακολουθώντας κλασσικὴ φιλολογία σὲ γερμανικὰ πανεπιστήμια. Τὸ 1883 ἐπέστρεψε στὴ Θεσσαλονίκη φέρνοντας μαζί του καὶ μιὰ φιλολογικὴ ἐπιτυχία. Πρὶν δυὸ χρόνια, σὲ ἡλικία 22 ἐτῶν, εἶχε παραδώσει στὸν ἐκδοτικὸ οἶκο Teubner τὸ χειρόγραφο μιᾶς ἐργασίας γραμμῆς γερμανικά: «Κριτικὲς καὶ παλαιογραφικὲς συμβολὲς στὰ ἀρχαῖα σχόλια τοῦ Σοφοκλῆ». Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς κλασσικοὺς δὲν τὸν ἐγκατέλειψε ποτέ. Εἴκοσι ἐννέα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1910, κυκλοφόρησε τὴν κριτικὴν ἔκδοσι τῆς «Ἠλέκτρας».

Τὸ 1884 διορίστηκε καθηγητὴς τῶν Ἑλληνικῶν στὰ Ζαρίφεια Διδασκαλεῖα τῆς Φιλιππούπολης, ὅπου ἔμεινε 4 χρόνια, συνεχίζοντας τὴ συγγραφικὴ του δραστηριότητα. Τὸ 1888, μετὰ μιὰ βραχύχρονη Γυμνασιαρχία στὸ Μοναστήρι, διορίστηκε Γυμνασιάρχης στὶς Σέρρες. Στὴ θέση αὐτὴ ἔμεινε ὡς τὸ 1894. Στὶς διακοπὲς ἐπέστρεψε στὴ Θεσσαλονικὴ παρακολουθώντας ἔτσι ἀπὸ κοντὰ τὶς ραγδαῖες μεταβολές, ποὺ, κατὰ τὸ β' μισὸ τοῦ 19ου αἰ., μεταμόρφωσαν τὴν μακεδονικὴ πόλιν. Συχνὲς καταστροφικὲς πυρκαγιές, ὅπως αὐτὴ τοῦ 1890, ποὺ κατὰστρεψε τὸν μητροπολιτικὸ ναὸ μαζί μὲ πλῆθος χειρόγραφα καὶ κειμήλια, βοήθησαν στὴν ἀλλαγὴ τῆς μορφῆς τῆς πόλης. Τὸ 1890 ἡ Θεσσαλονικὴ ἔχει χρῶμα πόλης εὐρωπαϊκῆς. Τὸ 1893 ἐμφανίζεται τὸ ἱππῆλατο τράμ. Τὸ ἴδιο ἔτος συνδέεται σιδηροδρομικῶς μὲ τὴ Φλώρινα καὶ κατόπιν μὲ τὸ Μοναστήρι. Ἔχει 100.000 περίπου κατοικοῦς. Ἡ ἑλληνικὴ ἀστικὴ τάξι κτίζει τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὶς βίλλες, τοὺς γνωστούς Πύργους, κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Βασιλίσσης Ὁλγας ὡς τὸν Μύλο Ἀλλατίνι, δείχνοντας ἔτσι ἔμμεσα τὸν ρόλο, ποὺ ἄρχιζε νὰ παίζει ἡ Θεσσαλονικὴ στὴ Βαλκανικὴ.

1. Ἐφημερίς «Ἐρμῆς» (Θεσσαλονίκης) τῆς 3-9-1876.

Ἀπὸ τὸ 1894 ὡς τὸ 1899 ἀνέλαβε ὁ Παπαγεωργίου τὴ διεύθυνση τοῦ Γυμνασίου Μυτιλήνης. Ἡ θητεία του ἐκεῖ ἄφησε ἐποχὴ. Ὡς ἐπόπτης ἐκπαίδευσης ἐπέβαλε γιὰ πρώτη φορά τὸ ἐξάχρονο Δημοτικὸ καὶ τὸ ἐξάχρονο Γυμνάσιο, σύστημα ποῦ ἀργότερα καθιερώθηκε γενικὰ καὶ ἰσχύει μέχρι σήμερα. Στὴ Μυτιλήνη ἔζησε τὸν ἑλληνοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1897. Σὲ δύο πανηγυρικοὺς του, ποῦ κατ' ἐξαιρέσειν δημοσιεύτηκαν τὴ χρονιά αὐτή¹, διακρίνει κανεὶς τὶς θέσεις τοῦ θεσσαλονικεῖ ἐκπαιδευτικοῦ γιὰ ἕναν ἀγώνα ἐπιβίωσης, ποῦ ὀφείλει νὰ δώσει ὁ ἀλύτρωτος ἑλληνισμός· τὸν ἀγώνα τῆς μόρφωσης καὶ τῆς ἐνότητας.

Τὸ 1899 ἐπέστρεψε στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου ἔμεινε ὡς τὸ 1910. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ διεξάγεται ὁ Μακεδονικὸς Ἀγώνας. Λέγεται ὅτι ὁ Παπαγεωργίου μὲ τὴν ἐπιβολὴ καὶ τὸ κύρος του ἦταν ὁ μόνος, ποῦ μπαινόβγαινε τότε στὸ Ἑλληνικὸ Προξενεῖο, χωρὶς νὰ κινεῖ τὶς ὑποψίες τῶν Τούρκων. Ἡ ἐπανάσταση τῶν Νεοτούρκων τὸν βρῆκε νὰ ἐργάζεται ἐντατικά. Δημοσιεύει πολ-λὲς ἐργασίες ὄχι μόνον σὲ εὐρωπαϊκὰ ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ ἀλλὰ καὶ σὲ ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ζεῖ ὥστόσο μόνος, ἀποξενωμένος ἀπὸ φίλους. «Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ ἀείμνηστος σοφὸς ἦτο δύσκολος εἰς τὰς φιλίας του καὶ ἀπρόσιτος εἰς τοὺς πολλοὺς. Τοιαύτην δὲ ἐντύπωσιν ἐπρὸξενει, ὅταν διήρχετο τὰς ὁδοὺς μὲ τὸ ὑψηλὸν καὶ ἀλύγιστον σῶμα του καὶ μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς του πάντοτε ἐστραμμένους πρὸς τὰ ἔμπρός, χωρὶς νὰ κοιτάξῃ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ καὶ χωρὶς ν' ἀποκαλύπτεται ἐκάστοτε δι' εὐκόλους καὶ ὑποχρεωτικοὺς χαιρετισμούς. Ὅλοι ὅμως τὸν ἔκριναν ἐπιφανειακῶς, διότι μὲ ὄσους συνεδέετο φιλικῶς ἦτο εὐπροσήγορος καὶ ὀμιλητικώτατος· εἰς τὰς φιλικὰς συγκεντρώσεις ἦτο πραγματικὴ ἀπόλαυσις· εἶχε τὴν ἀπλότητα μικροῦ παιδιοῦ»².

Πρὶν ἀπὸ τὸ 1912, τὸ 1910 ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἀθήνα, ὅπου καὶ πέθανε ξαφνικὰ τὸ 1914.

Διακόσιες σαράντα ἐπτά δημοσιευμένες ἐργασίες τοῦ Παπαγεωργίου γνωρίζουμε μέχρι σήμερα. Οἱ πρῶτες εἶναι καθαρὰ φιλολογικὲς γύρω ἀπὸ τὴν ἀρχαία-κλασσικὴ γραμματολογία. Παράλληλα διαφαινόταν καὶ κάποιον ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐπιγραφικὴ, ποῦ ξεκινοῦσε ἀπὸ τὴ γνώση τῆς παλαιογραφίας.

Μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴ Γερμανία στὴ Μακεδονία, ἐνῶ διατήρησε τὰ φιλογολικά του ἐνδιαφέροντα, ἄρχισαν οἱ ἐπιγραφικὲς ἐργασίες νὰ πληθαίνουν αἰσθητὰ. Ἐνα τεράστιο ὕλικό, ποῦ προερχόταν ἀπὸ τὴν κατεδάφιση τῶν τειχῶν τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου ἦταν ἐντειχισμένες οἱ ρωμαί-

1. Πανηγυρικοὶ δύο ρηθέντες ἐν Μυτιλήνῃ, Λειψία 1897.

2. Ἀ λ ε ξ. Ν. Λ ε τ σ α, Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου, «Μακεδονικά» 1 (1940) 534.

κές επιγραφές, κίνησε το ενδιαφέρον του Παπαγεωργίου. «Απορεί δέ τις, τί πρῶτον νά θαυμάση τοῦ ἀνδρός, τὸ ἀκατάβλητον καὶ ἀκαταπόνητον παρακολουθοῦντος ἀπὸ πρωΐας μέχρι ἑσπέρας τὰς ἐργασίας καταστροφῆς τῶν τειχῶν, γευματίζοντος ἐκ τῶν ἐνόντων ἐκεῖ, κατερχομένου εἰς φρέατα πολλάκις, ἵνα ἀναγνώσῃ ἐπιγραφὴν τινα ἐκεῖ εὕρισκομένην, ἣ τὴν διπλωματικὴν αὐτοῦ δεξιότητα, κατορθώσαντος διὰ τῶν φιλοφρόνων αὐτοῦ τρόπων, διὰ δώρων πολλάκις νά προσελκύσῃ τὴν εὐνοίαν τῶν ἐπὶ τῆς ἀνασκαφῆς ἐπιστατούντων καὶ ἐπιτύχῃ παρ' αὐτῶν τὴν ἄδειαν ὅπως παρακολουθῇ τὰς ἀνασκαφὰς ταύτας»¹.

Ταυτόχρονα ἄρχιζαν νά ἐμφανίζονται καὶ ἐργασίες σχετικές μὲ ἐν γένει ἀρχαιότερες τῆς Θεσσαλονίκης: ἐρείπια μέσα στὰ θεμέλια τῶν οἰκοδομῶν, κειμήλια ἄγνωστα τῶν ἐκκλησιῶν, προβλήματα τοπογραφικὰ τῆς πόλης. Οἱ ἐργασίες αὐτὲς τοῦ Παπαγεωργίου δὲν ἔχουν τὸν ἐπαγγελματισμὸ τῶν φιλολογικῶν ἢ τῶν ἐπιγραφικῶν ἐργασιῶν του. Εἶναι φροντίδες αἰσθηματος φιλοπόλιδος καὶ φύσης ἀνήσυχης. Εἶναι ἔργα κατὰ βάσιν συναισθηματικά, ποὺ θὰ χαρακτηρίζουν ὡστόσο ὄχι μόνον τὸ ἔργο ἀλλὰ καὶ τὴ ζωὴ τοῦ γερμανοτραφοῦς φιλολόγου.

Μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴν Μυτιλήνη καὶ τὴ μόνιμη ἐγκατάστασή του στὴ Θεσσαλονίκη ἡ δημοσίευση ἐργασιῶν καὶ στοὺς τρεῖς τομεῖς ἦταν καταιγιστική. Οἱ ἐργασίες αὐτῆς τῆς περιόδου, σὰν σύνολο, ἔχουν ὀρισμένα χαρακτηριστικά, ποὺ τις ξεχωρίζουν ἀπὸ τις προηγούμενες. Πρῶτα πρῶτα εἶναι σκορπισμένες ἀπὸ τὸν συγγραφέα σὲ δυσεύρετα περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης χωρὶς καμιά προσπάθεια τάξης καὶ συγκέντρωσης. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο, πρὸς τὸ παρόν, νά συνταχθῇ πλήρης κατάλογος τῶν δημοσιευμάτων του. Κατόπιν πολλὲς ἀπὸ τις ἐργασίες του εἶναι σύντομες, συχνὰ λίγες γραμμὲς μόνον, σὰν δημοσιογραφικὲς εἰδήσεις. Καὶ οἱ ἐκτενεῖς ἀκόμη ἐργασίες του, ὅπως τὰ μοναδικὰ γιὰ τὴ σημαντικότητά τους «Μνημεῖα τῆς ἐν Θεσσαλονικῇ λατρείας τοῦ μεγαλομάρτυρος Ἁγίου Δημητρίου»², εἶναι ἀποσπασματικὲς στὴν ὀργάνωσή τοῦ ὕλικου, δισπασμένες, ὅπου τὸ πλῆθος τῶν γνώσεων δὲν παρατάσσεται μὲ τὴν ἐπιβεβλημένη ἐπιστημονικὴ μέθοδο. Τὰ κείμενα ὡστόσο αὐτὰ εἶναι συναρπαστικά, ὁ λόγος παράξενα νευρώδης: πείθουν. Εἶναι ἐργασίες, μπορῶ νά πῶ, συναισθηματικὲς στὴ σύλληψη καὶ στὴν σύνθεση μὲ ὕλικὸ ἐπιστημονικόν. Νά, τί γράφει στὸν πρόλογο τῶν «Μνημείων...»: *Πλείστα ἄρα καὶ πλουσιώτατα καὶ πολυτιμότερα εἶναι τὰ νεοφανῆ ἀρχαῖα εὐρήματα ἐν τῷ περικαλλεῖ τοῦ πολιοῦχου τῆς*

1. Σ. Β. Ψάλλτη, Λόγος ἐπιμνημόσυνος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τῇ 18ῃ Ἰανουαρίου 1915 ἐπὶ τῇ Α' ἐπετείῳ τοῦ θανάτου τοῦ ἀεμνήστου Π. Ν. Παπαγεωργίου, «Ἀθηνᾶ» 27 (1915) 185.

2. «Byzantinische Zeitschrift» 17 (1908) 321-381.

ἐμῆς πατρίδος ναοῦ, εὐρήματα ταῦτα ἅτινα ἐπὶ ἑπτὰ ὄλον μῆνας, ἀπὸ τοῦ Ἀυγούστου τοῦ 1907 μέχρι τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1908, σχεδὸν καθ' ἑκάστην τὴν ἡμέραν ὄλην ἰσχυρᾶς ἐγὼ ψυχικῆς συγκινήσεως ἐμπεφορημένος καὶ ὑπὸ μεγάλης κατελιημμένος κοπώσεως διετέλουν βλέπων καὶ ἐξετάζων, περισκοπῶν καὶ ἐξερευνῶν, ἀναγράφων καὶ φωτογραφῶν. Καὶ νῦν, γλυκντάτην τῶν πολλῶν ἐκείνων ἐμαυτοῦ μόχθων καὶ τῶν πυκνῶν φροντίδων τὴν ἀνάμνησιν ἐν τῇ ἐμῇ φυλάττων ψυχῇ χαίρων ἐκδίδω τὴν προκειμένην πρώτην συμβολὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν θαυμασίων μνημείων τῆς ἐν Θεσσαλονικῇ λατρείας τοῦ μεγαλομάγτρος ἁγίου.

Σ' ἄλλῃ ἐκτενῇ ἐργασίᾳ του γιὰ τὴν ἐκκλησία τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων μετὰ τὴ συζήτηση καὶ τὴν ἐρμηνεία σωροῦ προβλημάτων σχετικῶν μὲ τὴν τοπογραφία καὶ τὸν κτήτορα τῆς βυζαντινῆς αὐτῆς μονῆς καταλήγει: *Αἱ περὶ τὸν ναὸν οἰκίαι πᾶσαι εἶναι τουρκικαί. Ζῆ ἔτι γηραιὰ ἀμφιθαλῆς πλάτανος κοσμοῦσα τὴν πλατεῖαν. Τὴν ἱερὰν ἡσυχίαν διακόπτουσι παίδων παιζόντων ποικίλαι κρᾶνγαι καὶ τοῦ Ἱμάμη ἢ γλυκντάτη φωνή, ἢ προκλιούσα τοὺς πιστοὺς εἰς τὸ προσκύνημα¹. Τί ἄλλο ἀπὸ μιᾶ βαθειὰ ἀνάσα στὸ τέλος μιᾶς αὐτοπειθαρχημένης ἐργασίας εἶναι ἢ παράγραφος αὐτῆ;*

Ἄπ' αὐτὴ τὴ σκοπιὰ παρουσιάζω ἐδῶ τρία κείμενα τοῦ Παπαγεωργίου. Τὸ πρῶτο ἔχει τίτλο: «Θεσσαλονίκης πρόσφατον ἀρχαιολογικὸν εὑρημα. Ἐπιταφία πλᾶξ ἀρχιερέως ἐν τῷ μιναρῆ τῆς Ἁγίας Σοφίας». Εἶναι δημοσιευμένο στὴν «Εἰκονογραφημένη Ἑστία» τοῦ Δροσίνῃ στὶς 21 Ἰουνίου τοῦ 1892. Γράφτηκε στὶς 12 Ἰουνίου τοῦ 1892 καὶ περιγράφει ἕνα γεγονός, ποὺ ἔγινε πρὶν τρεῖς ἡμέρες, ὅταν ὁ Παπαγεωργίου, Γυμνασιάρχης ἤδη στὶς Σέρρες, περνοῦσε τὶς διακοπὲς στὴ Θεσσαλονίκη.

Πρὸ μὴνός ὄλον περιεφέρετο παρ' ὀλίγοις τισὶ τῶν πολιτῶν λόγος περὶ ἀρχιερατικοῦ τάφου κεκρυμμένου ἐν τῷ τζαμίῳ τῆς ἁγίας Σοφίας, οὗ ἡ μεγάλη πυρκαϊὰ τοῦ 1890 σπονδαίως ἔβλαπεν πάντα τὰ ἄλλα μέρη πλὴν τοῦ ἐν τῷ θόλῳ ὄνομαστοῦ καὶ περικαλλοῦς ψηφιδωτοῦ τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὸν Στ' αἰῶνα. Βεβαίωτέρα τινα ἐγένοντο γνωστὰ πρὸ δύο ἐβδομάδων: κατάδικοι, ἐλέγετο, ἀναβιβασθέντες εἰς τὸν μιναρῆν τοῦ τζαμίου, ὅπως καθαρῶσιν αὐτὸν ἀπὸ τῶν πετρῶν καὶ χωμάτων, ἅτινα κατὰ τὴν πυρκαϊὰν καὶ μετ' αὐτὴν ἐκάλυψαν τὴν εἴσοδον καὶ τὴν κοχλιοειδῆ κλίμακα, παρετήρησαν ἐν τῷ ἐπὶ τῆς ἄκρας κορυφῆς κυπέλλῳ (κοινῶς τσανάκ), ἀφ' οὗ ἄλλοτε ἠκούετο τοῦ Ἱμάμη ἢ πρὸς τὸν Ἁλλάχ προσευχῇ, πλάκα ἐγγεγραμμένον ἔχουσαν τὸ ὄνομα «Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης» καὶ τὸ ἔτος 1360· ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀπέθανεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, οὗ ἡ ἡμετέρα πόλις ἔχει τὸ τίμιον λει-

1. Θεσσαλονίκης Βυζαντιακοὶ ναοὶ καὶ ἐπιγράμματα αὐτῶν. I. Ὁ ναὸς τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων, «Byzantinische Zeitschrift» 10 (1901) 39.

φανον, τὸ μόνον ἐκ τῶν πολλῶν καὶ πολυτίμων κειμηλίων τῆς καείσης μητροπολιτικῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Δημητρίου ὡς ἐκ θαύματος περισσοθέν, ἐδλόγως ὑπετέθη ὅτι ἡ πλάξ, καίπερ παραδόξως μὴ μνημονεύουσα τὸ ἐπώνυμον, ἀνήκει εἰς τὸν τάφον Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, ὅστις κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Φιλοθέου πατριάρχου ἔκειτο πρὸ τῆς κατακτῆσεως ἐν τῷ δεξιῷ τοῦ ἁγίου Βήματος τῆς πάλαι μητροπολιτικῆς ἐκκλησίας τῆς ἁγίας Σοφίας.

Ἡ ἄμεσος ἐξακριβώσις τοῦ πράγματος δὲν κατορθώθη διὰ πολλοὺς λόγους, πολλοὶ δὲ ἐπιχειρήσαντες νὰ ἀναβῶσιν ἀπεδυσπέτησαν οὐχὶ πρὸς τὸ ὕψος, ὡσεὶ 60 μέτρων, ἀλλὰ πρὸς τὴν οἰκτρὰν τοῦ μιναιρῆ ὄψιν τὴν ἐκ τοῦ πυρὸς προξενηθεῖσαν. Πρωίας τῆς παρελθούσης Τρίτης, ἐνάτης τοῦ μηνός, ὁ γράφων ταῦτα καὶ ὁ φιλόχρῳος πολίτης κ. Σ. Γ. Ἀστεριάδης ἐτολμήσαμεν τὴν ἀνάβασιν γενομένην οὐχὶ ἄνευ κόπον τοῦ διαθρυληθέντος καθαρισμοῦ τῆς κλίμακος οὐδὲ ἔχρος παρατηρήσαμεν, τοῦναντίον δὲ αἱ μαρμάραινα βαθμίδες αὐτῆς, 166 τὸν ἀριθμὸν, ἦσαν κατακεκαλυμμένα διὰ παντοίας ἕλης ἐκ τῶν φωλεῶν τῶν ἐνοικησάντων κολοιῶν καὶ τῶν χωμάτων καὶ λίθων οἷτινες εἰς πᾶσαν ἡμῶν κίνησιν τῶν ποδῶν κατεκυλίοντο μετὰ κορότου ἀντηχοῦντος εἰς τὸν περικεκλεισμένον ἐκεῖνον τόπον· εἰς τοὺς τοίχους ἀραιὰ ἀνεφαίνοντο αἱ ὄπαι μετὰ τῶν κεκαλυμμένων λειψάνων τῶν εἰς αὐτὰς ἄλλοτε ἐνεστηριγμένων ἐγκαρσίον δοκῶν, βαρὺς δὲ καὶ μεμολυσμένοι ἐπεκάθητο εἰς ὅλην ἐκείνην τὴν μακρὰν σήραγγα ὁ ἀτμοσφαιρικός ἀήρ· ὅπερ δὲ δεινότατον, ὁ ἄξων, περὶ δὴ ἀπὸ τῆς βάσεως μέχρι τῆς κορυφῆς κοχλιοειδῶς εἶναι συννεστραμμένα αἱ στεναὶ βαθμίδες, ἐπεκρέματο διεσπρωγῶς εἰς τεμάχια κλονούμενα εἰς πᾶσαν τῶν χειρῶν ἡμῶν προσέγγισιν. Εὐνόητος εἶναι ἡ χαρὰ ἣν ἐδοκίμασαμεν ἀφικόμενοι εἰς τὴν πύλιναν τοῦ κτελλόνος ἀφ' οὗ ἀπελαύσαμεν τοῦ μαγικοῦ θεάματος ὅπερ ἐξετόλιξεν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡ κτανῆ θάλασσα τοῦ μεγατρεποῦς Θερμαίου κόλπου, ἡ ἀσταζομένη τὰ κράσπεδα τῆς κάτω πόλεως, καὶ οἱ ἀγροὶ οἱ ἀθηρότατοι εἰς τὰ χρώματα τῶν ποικίλων τοπιῶν τὴν θέαν ἔκλειε πρὸς νότον ἢ Ὅσσα καὶ ὁ Ὀλυμπος, πρὸς δυσμὰς τὰ Πιέρια ὄρη, πρὸς ἀνατολὰς ὁ Κίσσος (κοινῶς Χορτιάτης) μετὰ τῶν πρὸς τὴν θάλασσαν παραφάδων καὶ πρὸς βορρᾶν ἡ ὠχρωμένη ἀκρόπολις· ἀνὰ τὴν ἀχανῆ πόλιν ὑπερήφανοι ὑψοῦντο αἱ κορυφαὶ τῶν πολυπληθῶν τζαμιῶν, ὑπὸ τοὺς πόδας δὲ ἡμῶν ἐξηπλοῦτο τὸ ἀπέραντον πεδῖον τῆς πυρκαϊᾶς, πλήρης σκοτεινοῦ χρώματος καὶ μαύρων ἐρειπίων, τῶν τέκνων τοῦ Τυφῶνος ὅστις κατὰ τὴν ἀποφράδα νύκτα τῆς 22 Ἀγούστου 1890 ἐπέπνευσεν εἰς τὴν πόλιν ἡμῶν τὴν ἐχθίστην αὐτοῦ πνοήν... Περιελθόντες τὸ εὐρὸν κύπελλον εὐθρομεν ἐν τῷ ἐδάφει αὐτοῦ τὴν πλάκα κειμένην πρὸς τὸ βορειοανατολικὸν μέρος...

Καὶ ἀκολουθεῖ ἡ περιγραφή, ἡ ἀνάγνωσις καὶ ὁ σχολιασμός τῆς ἐπιγραφῆς. Τὸ κείμενο ἔχει σαφῶς δύο στόχους. Ἀπὸ τῆς μιᾶς νὰ καταδείξει καὶ νὰ ἐρμηνεύσει μιὰ βυζαντινὴ ἐπιγραφή καὶ ἀπὸ τῆς ἄλλης νὰ ἀφηγηθῆ ἓνα περιστατικό. Ἡ σύνθεσις, ἔστω καὶ παρατακτικῆ, τῶν δύο στοιχείων, τοῦ ὑποκειμενικοῦ καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ, ἔχει μιὰ ἰσορροπία, πού διασταυρῶ-

νεταί. Ἐνῶ δηλ. ἡ ἀφήγησις εἶναι συγκριτικὰ πολὺ πιὸ ἐκτενὴς καὶ βαρύνουσα ἀπὸ τὸν σχολιασμό τῆς ἐπιγραφῆς, τὸ κείμενο νοεῖται σὰν ἐπιστημονικὴ ἀνακοίνωσις. Ἔτσι μπορεῖ νὰ δικαιολογηθῆ καὶ τὸ ἀπόγραφο τῆς ἐπιγραφῆς, ποῦ δημοσιεύθηκε μαζί, μέσα στὸ κείμενο.

Τὸ δεύτερο κείμενο ἔχει τίτλο «Ἡ κοιλάς τῆς Καλαμαριάς». Εἶναι τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ δύο κεφάλαια, ποῦ ἀπαρτίζουν τὴ μελέτη «Ἐκδρομὴ εἰς τὴν βασιλικὴν καὶ πατριαρχικὴν μονὴν τῆς ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτριάς τὴν ἐν τῇ Χαλκιδικῇ»¹. Στὸ δεύτερο κεφάλαιο περιγράφονται καὶ σχολιάζονται οἱ κώδικες, τὰ χειρόγραφα καὶ τὰ κειμήλια τῆς Μονῆς. Παραθέτω τὴν ἀρχὴ καὶ τὶς δύο τελευταῖες παραγράφους τοῦ πρώτου κεφαλαίου.

Ὁ θέλων νὰ μεταβῆ ἐκ τῆς Θεσσαλονίκης εἰς τὴν πρὸς τὸ νοτιοανατολικὸν τῆς πόλεως μεσόγειον χώραν, τὴν Καλαμαριάν ἦτις τὸ ὄνομα ἔλαβε κατὰ τινὰς μὲν ἐκ τῆς γονιμότητος τῆς γῆς καὶ τοῦ κάλλους τῆς φύσεως (καλλήμεριά· Tafel, De Thessal. σελ. 254) κατ' ἐγχωρίαν δὲ τῶν κατοίκων παράδοσιν ἐκ τινος ἀγαθῆς βασιλείσης Μάρας (καλλή-Μάρα) μοναχῆς καταβιούσης ἐν τινι τῶν ἐκεῖ πολυαριθμῶν μονῶν, θὰ ἐξέλεθ' ἐκ τῆς Κασσανδρευτικῆς πόλης (πόρτας Καλαμαριάς) τῆς ἐν τῷ μέσῳ ποντῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τείχους τῆς πόλεως καὶ ἐπὶ τοῦ στομίου τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ (τοῦ μεγάλου δρόμου) κειμένης...

Ἀληθῶς παγκαλλῆς καὶ ἔρασμα κοιλάς, ἐφ' ἧς ἐν τῷ πρὸς ἀνατολὴν ἐνδοτάτῳ βάθει ὑπὸ συκαμινεῶν καὶ ἀμπέλων περιεστεφανωμένα καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀνθεμούντος διασχιζόμενα κεῖνται τὰ ἄξια τοῦ ὀνόματος αὐτῶν Βασιλικά. Τὸ χωρίον (ἔχον νῦν 1800 κατοίκους), ὁ δεύτερος σταθμὸς τοῦ ἀναβαίνοντος εἰς τὸ ὄρος τῆς ἁγίας Ἀναστασίας, οὐδὲν ἔχει τὸ ἄξιον περιεργίας τοῦ ἀρχαιολόγου πλὴν δύο ἄνθεσι κεκοσμημένων κιονοκράνων ἐν τῇ ἀδῆῃ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Ἐξω δὲ αὐτοῦ πρὸς βορρᾶν ἐν μέσῳ ἀγρῶν κεῖται ναΐδιον τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ἐν ᾧ τόπων πρὸ ἐτῶν ἀνεσκάφη κατὰ τινὰ φήμην θησαυρός. Ἐν τῇ νοτιάῃ πύλῃ τοῦ ναΐδιου παρετήρησα στήλην ἀποκεκροσμένην καὶ κίονα, ἐν δὲ τῷ νόρθῳ ἐντετειχισμένον μικρὸν ἐκ μαρμάρου ἀνάγλυφον ἐστῶτος ἀνδρὸς ἄνευ ἐπιγραφῆς. Ἐπὶ τοῦ ὑπερκειμένου ὑψηλοῦ λόφου, ἀνήκοντος εἰς τὸ ὄρος τῆς μονῆς, ἴδρυνται ναΐδιον τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ, τὸ Βασίλικὸν καλούμενον.

Ἡ πρὸς τὴν μονὴν πορεία ἐξακολουθεῖ γινομένη ἐπὶ λοφώδους τόπον, κατ' ἀρχὰς μὲν πρὸς ἀνατολὴν εἶτα δὲ πρὸς βορρᾶν, μέχρι τοῦ ὧραν ἀπέχοντος μετοχίου τῆς ἁγίας Τριάδος· ἐν ᾧ σημείῳ ἡ ὁδὸς στρέφεται πρὸς βορρᾶν, γραφικωτάτῃ προσιπτεῖ πόρρωθεν εἰς τὸν ὀφθαλμὸν ἡ μεγαλοπρεπὴς μονὴ ἦν τῷ ἰαῶνι ἴδρυσεν ἡ βασίλισσα καὶ κτιτόρισσα Θεοφανώ. Τὴν γνωστὴν τῶν ἰδρυτῶν τῶν μονῶν δεξιότητα περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν τόπων μαρτυρεῖ καὶ ἡ θέσις τῆς μονῆς ταύτης: τὸ βουνο τῆς ἁγίας Ἀναστασίας, κεκαλυμμένον

1. «Byzantinische Zeitschrift» 7 (1898) 57-82.

ὕπο ἀγριοδένδρων καὶ διηυλακωμένον ὑπὸ ῥυακίων, ἐκπέμπει ἐκ τῆς κορυφῆς δύο τεραστίους βραχιόνας ἡσύχως πρὸς τὴν ὄπισθεν τῶν Βασιλικῶν πεδιάδα, τὴν διεστιγμένην διὰ τοῦ θελκτικοῦ ζευγηλατεῖον (τσιφλικίου) τοῦ Γαλαρινοῦ, ἀποκλίνοντος καὶ ἐν τῷ κατωτάτῳ μέρει σχηματίζοντας εὐρείαν δίοδον ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὑπὸ τῶν βραχιόνων περιειλημμένης ταύτης δὴ κατωφορικῆς φάραγος ἐξανέχει ἐπίπεδος λοφίσκος, ἐφ' οὗ ὡς ἐπὶ θρόνον ἀναπαύεται ἡ μονή. Ἡ ἀπὸ τοῦ μετοχίου, ἐν ᾧ παρατήρησα ἀρχαῖα γεγλυμμένα μάρμαρα, εἰς τὴν μονὴν ἀνάβασις ὥραν σχεδὸν διαρκοῦσα γίνεται ἐπὶ λοξεοειδοῦς λιθοστρώτου δρομίσκου (τουρκ. Καλντιρίμ), ὅστις καὶ ἄνωθεν τῆς μονῆς ἐξακολουθῶν ἄγει εἰς τὸ μαγευτικὸν τοπίον τοῦ διασήμου Γιονσοῦφ πασιᾶ Σέραζλη (=Σεραίου) καὶ εἰς τὸ ὑψηλότεον παρεκκλήσιον καὶ τὴν ἐναερίον σκῆπτην τοῦ ἁγίου Θεωνᾶ (ἡγουμένον τῆς μονῆς καὶ εἶτα μητροπολίτου Θεσσαλονίκης). Ἐκ τοῦ διακόσμου τοῦ τοπίου, ἐν ᾧ ὁ πασιᾶς πρὸ τοῦ 1821 παραθερίζων ἐν τῇ μονῇ ἠγάπα νὰ διατρίβῃ τὸν χρόνον καὶ νὰ διασκεδάζῃ τὰς σκέψεις αὐτοῦ εἰς τὴν δίκην τάπητος πρὸ τοῦ θρόνου τῆς μονῆς ἀναπεπταμένην καὶ διὰ τῆς δίοδου τῶν βραχιόνων διεκφαινομένην πεδιάδα τοῦ Γαλαρινοῦ, οὐδὲν ἀφήκεν ὁ χρόνος ἄλλο ἢ ἐρεῖτιά τινα τοῦ ἄλλοτε πλουσίου ἀναβρυτηρίου.

Παρόμοια ἀφηγηματικὰ κείμενα ἔγραφαν καὶ τότε καὶ ἀργότερα ἀρχαιολόγοι, ὅπως ὁ Χρήστος Τσουντας π.χ. τὴν «Ἐκδρομὴ εἰς τὸ ὕδωρ τῆς Στυγός» στὴν «Ἔστια» τοῦ 1887 (6-9-1887 καὶ 13-9-1887). Τὸ κείμενο ὅμως τοῦ Παπαγεωργίου πέραν ἀπὸ τὸν ξέχειλο συναισθηματισμό, τὶς ἀκριβεῖς πληροφορίας καὶ τὴ γευστικὴ ἔκφραση ἔχει ἓνα ἰδιαίτερο χαρακτηριστικόν. Ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο μέρος μιᾶς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, ποῦ ὡς τέτοια ἐστάλη ἀπὸ τὸν Παπαγεωργίου στὸ βυζαντινολογικὸν περιοδικὸν γιὰ δημοσίευση. Ἡ ἐργασία αὐτὴ γράφηκε στὴ Μυτιλήνη. Ἔτσι ἐξηγεῖται, ὡς ἔργο νοσταλγίας, καὶ ἡ δυσπρόστατη ὑφή του.

Σὲ ἐπόμενο τόμο τοῦ ἴδιου περιοδικοῦ ἦρθε ἡ κριτικὴ¹, ὅπου διακρίνει κανεῖς τὸ ξάφνιασμα, μὲ τὸ ὁποῖο ἀντιπαρέχεται ὁ σοφὸς φιλόλογος ἀπὸ τὴν Πετρούπολη τὸ πρῶτο κεφάλαιον τοῦ Παπαγεωργίου καὶ ἀσχολεῖται κριτικὰ ἀποκλειστικὰ μὲ τὸ δεύτερον.

Τὸ τρίτον κείμενον εἶναι πολὺ συνοπτικόν, σὲ σύγκρισιν μὲ τὰ προηγουμένα δύο, ἀλλὰ καὶ πιὸ σύνθετον. Ἔχει τίτλον «Θεσσαλονίκης ἐπιγραφαὶ ἀνέκ-

1. Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἡ μονὴ Ἁναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας, «Byzantinische Zeitschrift» 10 (1901) 193-199. «Ἡ ἐν τῷ Μεγάλῳ Βουνοῦ μονὴ τῆς Ἁγίας Ἁναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας, ἥς χειρόγραφα τινα βιβλία εὐρίσκονται σήμερον ἐν διαφόροις βιβλιοθήκαις, ἤτο παντελῶς ἄγνωστος ἐξ ἱστορικῆς καὶ παλαιογραφικῆς ἐπόψεως ἄχρι πρὸ χρόνου τινός· ὅτε παρὰ προσδοκίαν ἐφάνη ἐν τῇ Byzantinische Zeitschrift (τ. 7, 1898, σ. 57-82) ἡ περὶ τῆς αὐτῆς μονῆς εἰδικὴ τοῦ καθηγητοῦ Πέτρου Παπαγεωργίου διατριβή, ἣτις ἐγνώρισεν ἡμῖν καὶ τὴν τοποθεσίαν καὶ τὴν ἱστορίαν ἀλλὰ καὶ τὰ περισπένθοντα ταύτης βιβλία καὶ γράμματα καὶ λείψανα διαφόρων ἁγίων» (σ. 193).

δοτου» καὶ εἶναι δημοσιευμένο στὴν ἐφημερίδα τῆς Θεσσαλονίκης «Ἀλήθεια» στὶς 17 Ἰουλίου 1904.

Ἡ Θεσσαλονικὴ γῆ διατελεῖ ἀναδίδουσα ἡμῖν ἐκ τῶν κόλπων αὐτῆς πολύτιμα μνημεῖα· ἐκ τοῦ καθαιρουμένου ἀνατολικοῦ τείχους τῆς πόλεως ἐξεσκάφησαν πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἄλλα τε ἐπιγραφαὶ καὶ αἱ ἐξῆς:

1

ΦΟΥΡΙΑΤΥΡΙΣΣΑ
ΗΔΥΙΤΩΣΥΜΒΙ
ΩΜΝΕΙΑΣΧΑΡΕΙΝ

«Φουρία Τύρισσα Ἡδύι τῶ συμβίῳ μνείας χάρειν».

2

ΣΕΤΤΙΑ
ΣΕΚΟΥΝΔΙΛΑ
Μ. ΚΟΤΙΩΝΟΥ
ΜΗΝΙΩ· ΤΩΓΛΥ
ΚΥΤΑΤΩ· ΑΝ
ΔΡΥ· ΜΝΗΜΗΣ
ΧΑΡΙΝ

«Σεττία Σεκούνδιλα Μ(ανίῳ) Κοτίῳ Νουμηρίῳ τῶ γλευκτάτῳ ἀνδρὶ μνήμησ χάρειν».

Τῶν ὀνομάτων πρωτοφανῆ εἶναι τὸ Τύρισσα ὡς γυναικὸς ὄνομα (ὡς πόλεως τῆς Ἡμαθίας ἦτο γνωστὸν ἡμῖν), τὸ Σεττία (γνωστὸς ἦτο ὁ ἐν τῇ Λυδία τόπος Σέτται) καὶ τὸ Κότιος (γνωστὸν τὸ Κοτίων). Τὰ Λεξικά ἀναγράφουσι τὸ Σεκούνδιλλα ὄνομα (Secundilla). Προσοχῆς πολλῆς ἀξία εἶναι ἡ τοῦ γνωστοῦ ἄλλοθε ὄντος ὀνόματος Ἡδύς δοτικῆ πτώσις Ἡδύι (κατὰ τὸ νηδύι, τὸ ἰχθύι καὶ τὰ τούτοις ὅμοια). Γη-ράσκομεν αἰεὶ πολλὰ διδασκόμενοι.

3

.....
Διακόπτομαι ὑπὸ φίλον βροντοφωνοῦντος: «Ἀλλὰ τίνα ποτὲ καὶ ποίανσχέσιν, ἀδελφέ, ἔχουσι τὰ ἀρχαιολογικά σου πρὸς τὰ ἐκλογικὰ τῆς πόλεως ἡμῶν».

Παρόμοια κείμενα μπορεῖ νὰ βρεῖ κανεὶς καὶ ἄλλα πολλὰ μέσα στὸ ἔργο τοῦ Παπαγεωργίου. Ἰδιαίτερα ὅσα ἔγραψε στὴ δημοτικῆ στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του μὲ ψευδώνυμο¹. Γιὰ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ γράφει τὰ ἐξῆς σ' ἓνα γράμ-

1. Ἡ πληροφορία αὕτη δόθηκε ἀρχικὰ ἀπὸ τὸ Ἰω. Μπῆτο στὴ νεκρολογία τοῦ Π. Παπαγεωργίου (ἐφημ. «Νέα Ἀλήθεια» Θεσσαλονίκης 21-1-1914), καὶ ἀναδημοσιεύθηκε ἀπὸ

μα του: *Τὰ γέλοια μου διὰ τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Τζὸν ἐφένην καὶ τὸν λογι-
στὴν γραμματοτυπλὸν μὸς βγῆκαν ξείδια. Ἐπαθα πρὸ πέντε ἡμερῶν γοίπην καὶ
ὄνειρεύομαι τώρα κάθε τόσον ὅτι μὲ κνηγοῦν ὄλοι, πρὸ πάντων ὁ ἔρμος γραμ-
ματικός καὶ ὁ σοφὸς κριτὴς Χότζας. Τί νὰ κάμω; Σκέπτομαι γιὰ δευτέρον χρο-
νογράφημα, ὀλίγον φαντασιώδες αὐτό, διότι τὸ δημοσιευθὲν σὰς βεβαιῶ ὅτι ἱστο-
ρικῶς καὶ περιγραφικῶς εἶναι ἀκριβέστατον...*

Τί ἀντιπροσωπεύουν τὰ κείμενα αὐτὰ τοῦ Παπαγεωργίου μέσα στὴν πνευ-
ματικὴ ζωὴ τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸ 1850 ὡς τὸ 1912; Γιὰ τὴν περίοδο αὐτὴ
δὲν γνωρίζουμε σχεδὸν τίποτα. Τὸ ὑλικὸ εἶναι ἄγνωστο, σκόρπιο σὲ δυσεύ-
ρετες ἐφημερίδες καὶ περιοδικά. Ἔχει διατυπωθῆ ὡστόσο ἡ γνώμη ὅτι ἡ
ιδιαιτερότητα τοῦ λογοτεχνικοῦ προσώπου τῆς Θεσσαλονίκης θὰ μπορού-
σε νὰ ἀναζητηθῆ καὶ σ' αὐτὴ τὴν ἀπώτερη περίοδο¹. Οἱ ἰδιαίτεροι οἰκονομί-
κοι καὶ ἐμπορικοὶ ἄμεσοι δεσμοὶ μὲ τὴν Εὐρώπη, τὸ πλῆθος τῶν μεταφρά-
σεων, οἱ ξένοι θίασοι καὶ τὸ ἐνοικο, δραστήριο, γαλλόφωνο, ἐβραϊκὸ στοι-
χεῖο δίνουν τὸ δικαίωμα αὐτό.

Προσωπικὰ πιστεύω, κι αὐτὸ μόνον σὰν ὑπόθεση πρὸς τὸ παρὸν μπορεί
νὰ εἰπωθῆ, ὅτι ἡ πνευματικὴ ζωὴ στὴ Θεσσαλονίκη, στὴν περίοδο 1850-1912,
ἔχει τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀλύτρωτου ἑλληνισμοῦ. Πρὶν ἀπὸ τὸ
1850, ποῦ ἱδρύεται τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο τοῦ Μιλτιάδη Γκαρμπο-
λά², κάθε πνευματικὴ δραστηριότητα, ἂν ὑπῆρχε, θὰ γίνονταν μέσα στὰ σα-
λώνια καὶ θὰ εἶχε βέβαια τὸν ἀνάλογο χρωματισμό. Λογοτεχνικὰ βιβλία δὲν
τυπώνονταν. Συνεργασίες λογοτεχνικῆς στίς ἐφημερίδες εἶναι σχεδὸν ἀνύ-
παρκτες, ἐνῶ ἀντίθετα συχνὰ διαβάζει κανεὶς μεταφράσεις εὐρωπαϊκῶν ἔργων.

τὸν Ἀλεξ. Λέτσα («Μακεδονικά» 1 (1940) 535). Τέτοια κείμενα ὡστόσο δὲν μπόρεσα ἀκόμη
νὰ βρῶ. Τὸ μόνο γνωστὸ εἶναι τὸ χρονογράφημα, ποῦ ὁ τίτλος του μνημονεύεται ἀπὸ τὸν
Ἰω. Μπῆτο καὶ τὸν Ἀλεξ. Λέτσα, «Ὁ Ἀριστοτέλης, ἡ τουρκικὴ βουβλά καὶ ὁ σοφὸς κρι-
τὴς Χότζας». Τὸ βρήκα δημοσιευμένο μὲ ὑπογραφή Π. στὴν ἐφημερίδα «Νέα Ἀλήθεια»
τῆς 5-1-1914. Εἶναι τὸ τελευταῖο δημοσιευμένο κείμενο τοῦ Παπαγεωργίου. Εἶναι περίεργο
ὅτι ἐπ'αὐτὸ τὸν κύριο τίτλο τοῦ χρονογραφήματος στὴν ἐφημερίδα ὑπάρχουν δύο μικρό-
τεροι ἐνδεικτικοὶ ἐπίτιτλοι: «Ἀπὸ τὰ ἀπομνημονεύματά του» καὶ «Ἀπὸ τὰ περασμένα τῆς
τουρκικῆς Θεσσαλονίκης», ἐνῶ στὸ γράμμα, ποῦ ἔστειλε ὁ Παπαγεωργίου στὸν Μπῆτο
γιὰ τὸ χρονογράφημα, ἀπόσπασμα τοῦ ὁποῖου δημοσιεύθηκε στὴν Νεκρολογία (πρβλ.
«Μακεδονικά» 1 (1940) 535) καὶ ἀναδημοσιεύεται ἐδῶ, διαφαίνεται καθαρὰ ὅτι τὸ χρονο-
γράφημα δὲν ἦταν ἀπόσπασμα ἀπομνημονευμάτων. Τοὺς ἐπίτιλους φαίνεται τοὺς ἔβαλε
ὁ συντάκτης τῆς ἐφημερίδας γιὰ ἐντύπωση. Ἔτσι ἂν δὲν ἐντοπισθοῦν καὶ ἄλλα ἀνάλογα
κείμενα τοῦ Παπαγεωργίου ἢ πληροφορία τοῦ Μπῆτου παραμένει ἐκκρεμής. Μήπως ἐν-
νοοῦσε ὁ Μπῆτος τὶς παλιὲς ἀρχαιολογικῆς συνεργασίαις τοῦ Παπαγεωργίου στὴν ἐφημε-
ρίδα «Ἀλήθεια»;

1. Τηλέμαχος Ἀλαβέρτα, Διηγηματογράφοι τῆς Θεσσαλονίκης, σ. 11 κ.έ.

2. Χαράλαμπος Κ. Παπαστάθη, Τὰ πρῶτα Ἑλληνικά τυπογραφεῖα τῆς Θεσ-
σαλονίκης, «Μακεδονικά» 8 (1968) 240.

Δεσπόζον οἱ ρομαντικοὶ καθαρευουσιάνοι. Στὰ πρῶτα φύλλα τῆς ἔφημερίδας «Ἐρμῆς» (8-10-1875) δημοσιεύεται φιλοσοφικὸς διάλογος τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου Κωνσταντινοπολίτου «Περὶ ζωῆς καὶ θανάτου». Στὴν ἴδια ἔφημερίδα, στίς 10 Ἰανουαρίου 1878, δημοσιεύονται παραμύθια τοῦ Ἄντερσεν.

Μετὰ τὸ 1888, ἐνῶ στὴν Ἀθήνα ἄρχισε νὰ ἐπιβάλλεται ἡ νέα γενεὰ τῶν δημοτικιστῶν, στὴ Θεσσαλονίκη ἡ πνευματικὴ ζωὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἀνανεωθῇ. Τὸ 1889-1890 κυκλοφορεῖ τὸ περιοδικὸ «Ἀριστοτέλης», ποῦ συγκεντρώνει ὄλο τὸ πνευματικὸ δυναμικὸ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀνάμεσα στίς μεταφράσεις συναντᾶ κανεὶς καὶ γνωστὰ ὀνόματα, ὅπως τοῦ Schiller, τοῦ Corré, τοῦ Anatole France. Ἡ ποίηση εἶναι συντηρητικὴ, καθαρευουσιάνικη, μὲ ρομαντικὲς ἀπηχήσεις. Παράλληλα δημοσιεύονται πολλὰ δημοτικά. Ἡ πεζογραφία δὲν εἶναι διαμορφωμένη. Ἀναμνήσεις τείνουν νὰ πάρουν μορφὴ διηγήματος, ὅπως «Ἡ ἐκ τοῦ ἐπαίνου ὠφέλεια». Τὰ κείμενα εἴτε εἶναι ἀνώνυμα, ὅπως τὸ προηγούμενο, εἴτε ὑπογράφονται μὲ ἀρχικὰ ἢ ψευδώνυμα. Ὅλοκληρωμένα διηγήματα γράφουν ὁ Ἀτολμίδης καὶ ὁ Δελφίν. Ποιοὶ κρύβονται πίσω ἀπὸ αὐτὰ τὰ ψευδώνυμα;

Στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα οἱ μεταφράσεις συνεχίζουν νὰ κυριαρχοῦν. Στὴν ἔφημερίδα «Φάρος Μακεδονίας» (1891-1893) δημοσιεύονται ἐπώνυμα ποιήματα εἴτε στὴ δημοτικὴ εἴτε στὴν καθαρεύουσα χωρὶς ἰδιαίτερες ἀξιώσεις. Πρωτότυπο γιὰ τὴν φρεσκάδα του, παρὰ τὸν ἐρασιτεχνισμό του, εἶναι τὸ ποίημα τῆς Μαρίας Ὁθωναίου «Εἰς φυτὸν ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους Χορτιάτου» (3-6-1892). Στὰ λίγα πεζὰ ξεχωρίζει τὸ ἠθογραφικὸ διήγημα «Σὰν τὸν πατέρα τους», ἀνώνυμου (22-2-1892). Μῆπως εἶναι τοῦ Κ. Ι. Σταματοπούλου, μιᾶς προσωπικότητας, ποῦ ξεχωρίζει τὴν ἐποχὴ ἐκείνη καὶ ἔχει ὅπωςδὴποτε μιὰ θέση στὸ νεοελληνικὸ ἠθογραφικὸ διήγημα τοῦ 19ου αἰῶνα;

Στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα, μέσα στὰ φύλλα τῆς ἔφημερίδας «Ἀλήθεια» διακρίνεται κάποια ζωηρότερη πνευματικὴ κίνηση. Στὸ φύλλο τῆς 19-7-1905 δημοσιεύονται τὰ ἐξῆς ἐνδιαφέροντα γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη: *Ὅ,τι διακρίνει ἰδιαίτατα τὴν ποίησιν ἀπὸ τοῦ λόγου τοῦ πεζοῦ δὲν εἶνε οὔτε ἡ ἰδέα, κοινὴ εἰς ἅπαντα τὰ εἶδη τοῦ λόγου, οὔτε ἡ φράσις—ἡ λέξις εἶναι συναισθηματικὴ—ἡ γλῶσσα δηλαδή, τὸ μέτρον καὶ ἡ ὁμοιοκαταληξία: διότι κάλλιστα καὶ ὁ πεζὸς λόγος δύναται νὰ εἶναι ἔμμετρος, χωρὶς ποσῶς ἢ ἄλλοις τῶν στίχων νὰ δύναται νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸν χροιάν ποιητικὴν. Τὸ μόνον χαρακτηριστικόν, ὅπερ συνιστᾷ καὶ διακρίνει ἐντελῶς τὴν ποίησιν εἶναι ἡ μορφὴ, ὁ ἰδιαίτερος τρόπος τῆς ἐκφράσεως, ἡ ἀπεικόνισις τῆς ἰδέας, ἡ αἰσθητοποίησις ἢ καλλιτεχνικὴ, ἣτις μόνη καὶ μόνη αὕτη προκαλεῖ τὴν λεγομένην αἰσθητικὴν συγκίνησιν, διαφέρονσαν ἀπὸ τῆς κοινῆς, ἣν μεταδίδει ὁ πεζὸς λόγος.* Ὑπογραφή Νάρκισσος. Ὁ ἴδιος γράφει καὶ ποίηση ἀλλὰ χωρὶς ἐπιτυχία.

Στὴν ἴδια ἐποχῇ, ποῦ στὴν Ἀθήνα δεσπόζει ὁ Παλαμᾶς, στὰ φύλλα τῆς

«'Αλήθειας» διαβάξει κανείς πολεμικές για τούς δημοτικιστές και τούς συμβολιστές. 'Ολόκληρη ή πνευματική Θεσσαλονίκη, όπως και ό τύπος, όργανο τής έμπορικης τάξης, παρέμειναν συντηρητικοί κάτω από τή βαριά σκιά τής τουρκικής λογοκρισίας. Ποιηματάκια σαν τού Σαγιαξή φαίνονται σαν όάσεις ανάμεσα στα πομπώδη ποιήματα τά αφιερωμένα στον Παπάφη και στα γενέθλια τού σουλτάνου, ενώ συνεργασίες από τήν 'Αθήνα, τή Σάμο και τήν Κωνσταντινούπολη, χωρίς νά 'χουν τίποτα τό ιδιαίτερο, περιβάλλονται μέ θαυμασμό. Στην πεζογραφία ξεχωρίζουν τά γραπτά τού Σταματόπουλου 'ένα ήθογραφικό διήγημα «'Η πρωτοχρονιά τού Καπετάν-Γιώργη» (31-12-1905) και ένα ποίημα ή «Λεμβωδία» (30-12-1906). Μέ μορφή παρουσιάσεως εμφανίζονται και οι πρώτες κριτικές από τόν 'Ιωάννη Μπήτο. 'Ο 'Αθανασιάδης δημοσιεύει τακτικά δημοτικά από τήν Χαλκιδική.

Τί επιδράσεις είχε ή επανάσταση τών Νεοτούρκων και τά λοιπά κινήματα όχι μόνον στην έλληνική αλλά στη διεθνιστική έν γενέει και πολύγωση πνευματική ζωή τής Θεσσαλονίκης είναι δύσκολο νά διαπιστωθούν από τώρα χωρίς προηγούμενη σοβαρή κριτική μελέτη.

Μ' αυτή τήν πολύ σχηματική γραμμή θέλησα νά δείξω πώς ή λόγια και λογοτεχνική παρουσία στη Θεσσαλονίκη στην περίοδο 1850-1912 δέν ήταν όλότελα αυτόνομη, αλλά, παρ' όλες τις διεθνείς επιδράσεις, προσέβλεπε σταθερά στην 'Αθήνα, πού μιá σειρά ιστορικών συγκυριών είχε αναδείξει ως έθνικό έλεύθερο κέντρο. Και όπως ό υπόλοιπος αλύτρωτος πνευματικός έλληνισμός, πού αγωνιζόταν για τήν επιβίωση, έτσι και ή Θεσσαλονίκη όχι μόνον προσέβλεπε πρòς τό κέντρο αυτό, αλλά και συνεχώς τό τροφοδοτούσε.

'Αναφέρω ένα χαρακτηριστικό για τις άπόψεις αυτές κείμενο, δημοσιευμένο στην «'Αλήθεια» στις 27 Νοεμβρίου 1903: *'Ο αναφυλλίζων τας σελίδας τού καλλίστου άλλοτε έν 'Αθήναις περιοδικού ('Εστία), τούς τόμους τών έτησιών φιλολογικών 'Ημερολογίων συναντᾷ σὺν ἄλλοις και ήμετέρων λαμπρᾷ ἀπὸ πᾶσαν ἔποιν λογοτεχνῶν πνευματικᾷ ἔργα, εἴτε διηγήματα, εἴτε ποιήματα, εἴτε και περιγραφὰς ἐπιχωρίων ἠθῶν και ἐθίμων... Καὶ δὲν ἀντιλέγω ὅτι μόνη ή έν 'Αθήναις διὰ πανελληνίου φήμης τοιούτων περιοδικῶν και 'Ημερολογίων δημοσιεύσεις εἶναι ἀρκοῦσα και γαργαλιστικὴ πως ἀμοιβή, ἀλλὰ δὲν λείπει εὐτυχῶς ἐκ τῆς ('Αληθείας) οὔτε τό καλλιτεχνικόν τῆς ἐκτυπώσεως οὔτε τό στιλπνόν τού χάρτου, οὔτε ή εὐρεία ἀνὰ τήν χώραν μας διάδοσις, ὥστε τοσοῦτον ἀδιαφόρους και ψυχρὸς νά καθιστᾷ τούς παρ' ἡμῶν λογογραφοῦντας... Δὲν ἀξιῶ βεβαίως παρὰ τῶν πρὸς οὗς ἀπευθίνομαι μεγάλα τινὰ και ἀντάξια τῶν έν 'Αθήναις πεζογράφων και ποιητῶν ὅπως ὅμως έν Κωνσταντινπόλει και Σμύρῃ, οὔτω και έν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς χώρας μας δέον νά δημιουργηθῇ δευτερεῶν φιλολογικόν κέντρον, οὔτινος βεβαίως κυρία ἐστία θὰ εἶχε τῆς Παλλάδος τό ἄστυ.*

Ποιά σχέση λοιπὸν ὑπάρχει ἀνάμεσα στὰ κείμενα τοῦ Παπαγεωργίου καὶ στὶς λογοτεχνικὲς ἀναζητήσεις τῆς σύγχρονης τοῦ Θεσσαλονίκης; Νομίζω πὼς εἶναι δύο πράγματα διαφορετικά. Ὁ Παπαγεωργίου δὲν συμμετεῖχε στὴ διαμόρφωση τοῦ λογοτεχνικοῦ προσώπου τῆς Θεσσαλονίκης. Στέκεται μακριά. Τὰ κείμενά του εἶναι ὁ ἀπόηχος μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς τῶν περιηγητικῶν κειμένων τοῦ 17ου, 18ου καὶ 19ου αἰώνα, ποὺ βαθιὰ μελέτησε ὁ Παπαγεωργίου, «γραμμένων τότε ποὺ ἡ ἀρχαιολογία δὲν εἶχε ἀκόμη συγκροτηθῆ σὲ ἐπιστῆμη, καὶ ποὺ συχνὰ μὲ τρόπο μοναδικὸ ἀγκαλιάζουν σοφὲς πρᾶγματι γνώσεις μὲ τὴ μελαγχολία τῶν προσωπικῶν ἐντυπώσεων». Μέσα στὴν ἐποχὴ τους τὰ κείμενα τοῦ Παπαγεωργίου πέρασαν μόνά τους, ὅπως κι ὁ ἴδιος ἄλλωστε, αὐτοδύναμα, χωρὶς νὰ ἐπηρεασθοῦν ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ ἐπηρεάσουν.

Καὶ τώρα θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἀναρωτηθῆ γιατί εἰπώθηκαν ὄλ' αὐτά. Γιὰ νὰ τιμῆσω τάχα μόνον τὸν λαμπρὸ συμπολίτη μου; Εἰπώθηκαν ἴσως καὶ γιὰ ἕναν ἄλλον λόγο. Γιατί ἔχουν σχέση μὲ ἕνα σημερινὸ πρόβλημα· τὸ πρόβλημα τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς ἐπιστῆμης. Γιατί σήμερα οὔτε ἡ λογοτεχνία ἀρκεῖ, οὔτε ἡ ἐπιστῆμη πείθει. Μέσα στὸν σημερινὸ τεχνολογικὸ κόσμο, ποὺ τὰ διαπλανητικὰ ταξίδια θεωροῦνται αὐτονόητα καὶ ἡ τεχνολογία μπορεῖ νὰ ἀνατινάξει τὴν ὑδρόγειο, ποιά θέση ἔχει ὁ παλλόμενος ἀπὸ συναισθηματισμὸ λογοτέχνης; Εἶναι τὸ ὄν ποὺ βγάζει ὑστερικές κραυγὲς βολῆς λίθου; Καὶ ὁ ἐπιστήμονας, ποὺ μάχεται μὲ μιὰ ταλαιπωρημένη ἀπὸ τοὺς αἰῶνες μέθοδο ν' ἀποδείξει ὅτι $1+1=2$, τί μπορεῖ νὰ ἀντιπαραθέσει ὅταν ἡ μηχανὴ τοῦ πεῖ ὅτι $1+1=3$;

Μιὰ μέθοδος στὴ λογοτεχνία καὶ μιὰ ἐλευθερία στὴν ἐπιστῆμη εἶναι ἀπὸ καιρὸ ἀναγκαῖες. Μέθοδος στὴ λογοτεχνία γιὰ νὰ ἐκφράσει τὸν μεθοδοκρατούμενο κόσμο μας. Ἐλευθερία στὴν ἐπιστῆμη γιὰ ν' ἀγκαλιάσει καὶ πράγματα, ποὺ βρίσκονται πέραν ἀπὸ τὴ δυνατότητα τοῦ ὀρθολογικοῦ συλλογισμοῦ.

Καὶ γεννιέται τὸ ἐρώτημα: Πῶς εἶναι ἡ μεθοδικὴ λογοτεχνία καὶ πῶς εἶναι ἡ ἐλεύθερη ἐπιστῆμη; Ὁ δρόμος εἶναι παράλληλος μὲ κοινὰ σημεῖα ἐπαφῆς κι ὁ καθένας ὅπως μπορεῖ τὸν διαβαίνει. Στὴν ἐπιστημονικὴ ἐργασία δὲν μετρᾷ τελικὰ ἡ μέθοδος, ποὺ στὸ κάτω-κάτω θεωρεῖται αὐτονόητη, ἀλλὰ ἡ ποιότητα τῆς λύσης, ποὺ πηγάζει ἀπὸ κάποια ἐμπνευση, τὴν ὁποία γεννᾷ ἡ καλὴ γνώση τῶν πραγμάτων. Ἐτσι ἐξηγεῖται τὸ γεγονός ὅτι πολλὲς ἐπιστημονικὲς ἐργασίες μὲ τέλεια μέθοδο δὲν πείθουν, ἐνῶ ἄλλες ἀτέλεις πείθουν καὶ ἡ πειθὸ αὐτὴ ξεπερνᾷ τὶς ἀτέλειες. Καὶ τὸ συμπέρασμα εἶναι πάντα μιὰ ἀλήθεια συμβατικὴ, μιὰ ἀλήθεια, ποὺ ἐμεῖς θεωροῦμε τέτοια. Παράλληλα ἄραγε δὲν εἶναι καὶ ἡ διεργασία τοῦ λογοτέχνη; Συνθέτει μιὰ ζωὴ, ποὺ ἐνῶ δὲν εἶναι ἡ ἴδια ἡ ζωὴ, μᾶς πείθει σὰν τέτοια;

Γιατί λοιπόν τὸ ἔργο νὰ μὴν εἶναι ἓνα τελικὰ, ποῦ θὰ περιέχει αὐτοδύναμα καὶ συνθετικὰ καὶ τὰ δύο στοιχεῖα; Συναισθηματικὴ σύλληψη καὶ σύνθεση, ἐπιστημονικὸ ὕλικὸ καὶ μέθοδος. Ἀποτέλεσμα: ἔργο μὲ ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια ἀλλὰ καὶ αἰσθητικὴ χαρὰ. Φτάνουμε ἔτσι μακριά: στὸν Πλάτωνα καὶ στὸν Θουκυδίδη. Καὶ πιὸ μακριὰ στὸν Ἡράκλειτο καὶ στὸν Θαλῆ τὸν Μιλήσιο. Ἀλλὰ ἡ τότε ἐποχὴ εἶναι ἴδια μὲ τὴ δική μας; Ἡ τεχνολογία σήμερα κινεῖται, αὐξάνει, δρᾷ, ἐπηρεάζει.

Οἱ εἰκαστικὲς τέχνες, ποῦ κινοῦνται πιὸ εὐκόλα μέσα στὶς δύο διαστάσεις, δῶσαν ἤδη μιὰ λύση στὸ θέμα: κινητικὴ τέχνη, conceptual art. Συναισθηματικὴ σύλληψη καὶ σύνθεση, ἐπιστημονικὸ ὕλικὸ καὶ μέθοδος. Ἀποτέλεσμα χωρὶς δυνατότητα χρήσιμης πρακτικὰ καὶ οἰκονομικὰ τεχνολογικῆς ἐφαρμογῆς. Κατασκευὲς ἐργαστηρίου μόνον γιὰ νὰ τίς βλέπεις. Ἀλλὰ οἱ σύγχρονες αὐτὲς κατασκευὲς τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν στηρίζονται σὲ πολὺ γνωστὲς ἐπιστημονικὲς ἀρχές, ἀχρηστες στὴν τεχνολογία. Ἔτσι δὲν κάνουμε παρὰ μόνον διαμαρτυρία. Θὰ ὑπάρξει ἄραγε ὁ ἄνθρωπος, ποῦ ὅταν βρεῖ τὴν ἐξίσωση τῆς ὑπερhydroγονοβόμβας θὰ κατασκευάσει ἀντὶ τοῦ ὄπλου ἓνα παιχνίδι;

Στὴ λογοτεχνία, ποῦ λειτουργεῖ σὲ ἄλλο ἐπίπεδο, ἔχουμε ἀπὸ παλιὰ τὰ διηγήματα καὶ τὰ μυθιστορήματα ἐπιστημονικῆς φαντασίας, ποῦ εἶναι ἰδιαίτερα συναρπαστικὰ γιατί ἀπλῶς μεταφέρουν τίς παλιὲς περιπέτειες τοῦ δάσους στὸ διάστημα καὶ στὶς μηχανές. Δὲν εἶναι αὐτὸ ποῦ συζητάμε, ἀλλὰ ἐκεῖνο τὸ ἐπιστημονικὸ κείμενο, ποῦ δὲν θὰ ἔχει ἄλλη χρησιμότητα παρὰ μόνον τὴ χαρὰ νὰ τὸ διαβάσεις.

Μήπως μιλάμε μόνον γιὰ ἀναζητήσεις; Μήπως ἡ ἐποχὴ μας ξεκινᾷ καὶ τελειώνει στὴν ἀναζήτησή; Τὸ πρόβλημα πάντως ὑπάρχει καὶ γιὰ νὰ ἐπανέλθουμε στὸ θέμα μας ἀναφέρω δύο σχετικὰ λόγια τοῦ Παπαγεωργίου: *ἡμεῖς δὲ ἀληθῶς ἐπιστεῦσαμεν ὅτι ἡ εὐφροῖα μόνη δύναται, ἅμα ἡμῶν βουληθέντων, νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν λείπουσαν ἐμβριθεῖ μελέτην καὶ καρτερικὴν σπουδὴν*¹.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

¹ Τὸ φιλολογικὸν ἡμῶν καταρράκωμα, Ἐφημ. «Ἀλήθεια», 30-11-1906.

R É S U M É

Charalambos Bakirtzis, Petros Papageorgiou et les débuts de la littérature à Thessalonique.

Petros Papageorgiou, originaire de Kroussovo, est né à Thessalonique le 1859 et mort à Athènes le 1914. Il a étudié la philologie à Athènes et en Allemagne et travaillé comme gymnasiarque à Monastère, à Serrés et à Mytilène. Les éléments de sa biographie, exposés dans l'article, sont liés aux événements historiques de cette époque-là, qui est très importante pour l'histoire de Thessalonique.

L'auteur du présent article expose l'œuvre de Papageorgiou dans son ensemble et souligne une série de textes, vivement sentimentaux, qui caractérisent aussi bien son œuvre que sa propre vie. Dans ces textes la synthèse du matériel est fragmentaire et la foule de connaissances ne suit pas une méthode proprement scientifique. En tout cas, ces textes sont captivants et persuasifs. On peut dire que ces textes sont un mélange harmonieux du sentimental et du scientifique.

Ensuite sont présentés 3 textes: 1) «Trouvaille archéologique récente à Thessalonique» publié à «Iconografiméni Estia» (12.6.1892). 2) «La vallée de Kalamaria» publié à Byzantinische Zeitschrift le 1898. 3) «Inscriptions inédites de Thessalonique» publié au journal «Alithia» de Thessalonique (17.7.1904). Dans ces 3 textes coexistent la sentimentalité et les connaissances scientifiques.

Ensuite est présentée la vie spirituelle de Thessalonique de 1850 à 1912. L'auteur de l'article y fait une présentation critique des matériaux des journaux «Hermès», «Pharos de la Macédoine», «Alithia» et de la revue «Aristotélis» et, en conclusion, il ajoute que les lettrés et la présence littéraire de Thessalonique pendant la période 1850-1912 n'étaient pas complètement autonomes. Malgré les influences internationales étaient tournés vers Athènes, qu'une suite de hazards historiques en avaient fait un centre national libre.

Dans ce climat intellectuel les textes de Papageorgiou ne sont que l'écho des récits des voyageurs du Levant, que Papageorgiou avait étudié profondément.

Tout cela nous amène à poser la question sur le rapport existant entre l'art et la science.